

Adam Kozak

"The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law", ed. by Wilfried Hartmann, Kenneth Pennington ("History of Medieval Canon Law", ed. by W. Hartmann, K. Pennington, Washington, D.C., 2016 : [recenzja]

Roczniki Historyczne 83, 277-279

2017

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

The History of Courts and Procedure in Medieval Canon Law, ed. by Wilfried Hartmann and Kenneth Pennington (History of Medieval Canon Law, ed. by W. Hartmann and K. Pennington), The Catholic University of America Press, Washington, D.C., 2016, ss. XIV + 506.

Prezentowana książka stanowi kolejną część wydawanej przez Katolicki Uniwersytet Ameryki w Waszyngtonie serii, której redaktorami są Wilfried Hartmann (Eberhard Karls Universität Tübingen) oraz Kenneth Pennington (The Catholic University of America). Dotychczas ukazały się w niej tomy poświęcone kolekcjom kanonów z okresu wczesnochrześcijańskiego, karolińskiego i reformy gregoriańskiej (L. Kéry, Canonical Collections of the Early Middle Ages [ca. 400-1140]. A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature, 1999), dokumentom papieskim i dekretom we wczesnym średniowieczu (D. Jasper, H. Fuhrmann, Papal Letters in the Early Middle Ages, 2001), dziejom prawa kanonicznego w okresie klasycznym (The History of Medieval Canon Law in the Classical Period, 1140-1234. From Gratian to the Decretals of Pope Gregory IX, red. W. Hartmann, K. Pennington, 2008; zob. recenzję Krzysztofa Ożoga, Roczniki Historyczne 75, 2009, s. 159-162), wreszcie historii prawa kościelnego w Cesarstwie Bizantyjskim i na Wschodzie (The History of Byzantine and Eastern Canon Law to 1500, red. W. Hartmann, K. Pennington, 2012). W planach znajdują się również studia poświęcone historii prawa kanonicznego na Zachodzie do 1140 r. (The History of Western Canon Law to 1140) oraz w późnym średniowieczu (The History of Medieval Canon Law in the Late Middle Ages), a także tom przedstawiający prawników czynnych po powstaniu Dekretu Gracjana i ich dzieła (A Guide to Medieval Canon Law Jurists and Collections, 1140-1500; poświęcona temu zagadnieniu baza danych dostępna jest w roboczej wersji na: <http://amesfoundation.law.harvard.edu/BioBibCanonists/HomePage_biobib2.php>).

Zasadniczym celem, jaki postawili sobie Redaktorzy niniejszego tomu, było kompleksowe przedstawienie procedury używanej w sądach kościelnych Europy łacińskiej na przestrzeni XII-XV w., źródeł pozwalających poznać ich codzienną praktykę, doktrynę prawną oraz normy, które kierowały ich działaniem. Szczególnie istotne było przy tym ukazanie różnorodności struktur organizacyjnych i form działania sądownictwa duchownego w Europie (W. Hartmann, K. Pennington, Preface, s. IX-X). Do zrealizowania tego zadania zaproszono międzynarodowe grono 10 badaczy, którzy przygotowali 12 rozdziałów podzielonych na 2 grupy tematycznie: w pierwszej (Judicial Procedure and Practice in the Medieval Church, 1100-1500, s. 1-243) omówiono rozwój historyczny procedury rzymsko-kanonicznej i rolę papieżstwa w jej upowszechnianiu, drugą poświęcono omówieniu funkcjonowania kościelnego wymiaru sprawiedliwości w wybranych krajach europejskich (The Structure and Practice of the Courts in Several Lands, s. 245-462); jak wydają się przyznawać między wierszami Redaktorzy (s. IX), dobór omawianych krajów uwarunkowany był możliwością pozyskania do współpracy odpowiednio kompetentnych autorów.

Część pierwszą pracy otwiera rozdział wstępny K. Penningtona (Introduction to the Courts, s. 3-29), którego zamiarem było przedstawienie sposobu interpretowania norm proceduralnych zawartych w traktatach z gatunku *ordines iudicarii* w zestawieniu z dokumentacją konkretnych postępowań sądowych toczących się w procedurze skargowej, inkwizycyjnej lub sumarycznej. Niejako przy okazji Autor omawia też kwestie dopuszczalności i częstotliwości stosowania tortur w procesie rzymsko-kanonicznym oraz początki procesu inkwizycyjnego. Barbara Deimling (była pracowniczka Syracuse University) w tekście The Courtroom. From Church Portal to Town Hall (s. 30-50) przedstawiła miejsca odbywania sądów świeckich i kościelnych (raczej z perspektywy historii sztuki niż historii prawa). Szczególną uwagę poświęcono tu symbolice portalu kościoła oraz programom ikonograficznym tympanonów. W tekście The Practice of Canon Law (s. 51-73) James A. Brundage (University of Kansas) zreferował proces zyskiwania sobie przez prawników (kanonistów) statusu wyodrębnionej grupy zawodowej. Zjawisku temu sprzyjało m.in. ustawodawstwo kościelne (szczególnie postanowienia soboru lyońskiego II z 1274 r.) oraz stopniowo wprowadzany wymóg, aby prawnik chcący działać przed danym sądem duchownym, otrzymał wcześniej admisję od sędziego. Autor omawia również związane funkcje i wymagania stawiane

adwokatom (*advocati*), biegłym (*iurisperiti*), zastępcom sądowym (*procuratores*), sędziom oraz notariuszom trybunałów kościelnych. Charles Donahue Jr. (Harvard Law School) w rozdziale *Procedure in the Courts of the Ius commune* (s. 74-124) zajął się natomiast formowaniem oraz powolnym rozpowszechnianiem się procedury rzymsko-kanonicznej w sądach kościelnych i niektórych świeckich (jej zastosowanie przed tymi ostatnimi było możliwe dzięki słabemu powiązaniu norm procesowych z prawem materialnym). Dostrzegalnym źródłowo efektem tego zjawiska było chociażby odchodzenie od ordaliów i przyjmowanie modelu postępowania dowodowego opartego na świadkach bądź dokumencie. Dzieje prawodawstwa i doktryny prawniczej odnoszącej się do prawa procesowego przedstawił K. Pennington (*The Jurisprudence of Procedure*, s. 125-159). Autor omawia tu m.in. traktat bolońskiego glosatora Bulgarusa, normy proceduralne zawarte w Dekrecie Gracjana czy pouczenia prawne papieża Aleksandra III. Wiele miejsce poświęcono również wprowadzeniu procedury inkwizycyjnej oraz poszukiwaniom jej uzasadnienia w Biblii (np. „śledztwo” aniołów w Sodomie, gdzie poszukiwali oni sprawiedliwych). Brigide Schwarz (Leibniz Universität Hannover) przypadło omówienie kształtowania się, struktury i funkcjonowania Kurii Rzymskiej od końca XI w. do końca pontyfikatu Bonifacego VIII (*The Roman Curia [until about 1300]*, s. 160-228). Jak zaznacza Autorka, jej celem nie było tu nakreślenie dziejów papieskiej biurokracji, lecz przedstawienie Kurii jako szczególnego rodzaju dworu (s. 160). Pierwszą część zamyka nieco zaktualizowane przez Redaktorów (przypisy) studium zmarłego w 1999 r. Charlesa Duggana (King's College London) poświęcone sędziom delegowanym (*Judges Delegate*, s. 229-243). Autor podkreśla w nim kluczową rolę tej instytucji dla rozwoju sądownictwa kościelnego w XII-XIII w., polegającą chociażby na propagowaniu stosowania procedury rzymsko-kanonicznej.

Druga część książki, poświęcona organizacji i funkcjonowaniu sądownictwa kościelnego w Europie, rozpoczyna się porządkującym najważniejsze informacje rozdziałem Ch. Donahue Jr.: *The Ecclesiastical Courts: Introduction* (s. 247-299). Autor omówił w nim m.in. początki oficjalatów, zakres rozstrzyganych przez nie spraw, personel sądowy oraz stosowaną w nich procedurę. Wskazał on jednocześnie na znaczne różnice regionalne w zakresie struktury, organizacji wewnętrznej, właściwości rzeczowej, a także, w mniejszym stopniu, procedury. Należy, jego zdaniem, podkreślić wielką rolę sądów kościelnych w późnym średniowieczu, jako że z ich jurysdykcją stykała się znaczna część społeczeństwa. Nie można też zapomnieć o ich wadach, którymi niewątpliwie były nadmierny formalizm i wiążące się z nim koszty procesowe (s. 297-299). Z metodycznego punktu widzenia Ch. Donahue Jr. zwrócił natomiast uwagę na stosunkowo krótką historię badań nad praktyką i aktami oficjalatów, która niewątpliwie powoduje, że zaprezentowane w tej części ustalenia są daleko niepełne, a zaproponowane interpretacje niekiedy mają charakter wstępnych hipotez (s. 250).

Na przegląd sądownictwa kościelnego w łacińskiej Europie składają się przede wszystkim rozdziały: Ch. Donahue Jr. i Sary McDougall (*John Jay College of Criminal Justice of the City University of New York*) poświęcony terenom Francji, Szwajcarii, Niderlandów i Nadrenii (*France and Adjoining Areas*, s. 300-343), Richarda H. Helmholza (*University of Chicago Law School*) omawiający niższe trybunały kościelne w Anglii (*Local Ecclesiastical Courts in England*, s. 344-391) oraz kardynała Pétera Erdő (obecnego prymasa Węgier) przedstawiający oficjalaty średniowiecznych metropolii w Gnieźnie, Lwowie, Ostrzyhomiu i Kalocsy (*Ecclesiastical Procedure in Eastern Central Europe*, s. 426-462). Wszystkie te rozdziały skonstruowane są według zbliżonego schematu, obejmującego omówienie zachowanych źródeł, początków sądownictwa kościelnego, organizacji i kompetencji sądów (ze szczególnym uwzględnieniem stosunku do jurysdykcji świeckiej) oraz stosowanej procedury sądowej (tu wskazane są ewentualne lokalne odmienności). Nieco inną strukturę w rozdziale *Ecclesiastical Procedure in Medieval Spain* (s. 392-425) zaproponował zmarły w 2013 r. franciszkanin Antonio García y García (*Universidad Pontificia de Salamanca*), który – w momencie przygotowywania swej pracy, nie mając do dyspozycji źródeł przedstawiających praktykę prawną – skupił się przede wszystkim na omówieniu prawodawstwa synodalnego odnoszącego się trybunałów duchownych na Półwyspie Iberyjskim. Podkreślić należy, że kwerendy źródłowe i badania ostatnich kilkunastu lat doprowadziły do odnalezienia akt hiszpańskich sądów kościelnych. Pomimo tego Redaktorzy zdecydowali się

na opublikowanie rozdziału w jego pierwotnej formie (zob. nota „wstępna” na s. 392-393). Za znaczącą wadę należy uznać nieuwzględnienie w przeglądzie systemów sądownictwa kościelnego z terenów dzisiejszych Włoch, Czech (w tekście P. Erdő na s. 428 przytoczono jedynie zdawkowo ważniejsze źródła drukowane i literaturę) oraz większości Niemiec (Ch. Donahue Jr. w rozdziale wstępnym drugiej części obficie cytuje jednak ważniejsze prace odnoszące się tego obszaru). Polskiego czytelnika cieszyć musi natomiast rzadkie w tego rodzaju publikacjach omówienie w wyborze oficjalatów metropolii gnieźnieńskiej oraz lwowskiej (i co za tym idzie, wprowadzenie do szerszego obiegu polskojęzycznej literatury przedmiotu).

Ważne uzupełnienie omawianej książki stanowi obszerna, wielojęzyczna bibliografia, zbierająca wybrane źródła i opracowania (s. 463-495). Całość zamyka indeks (s. 497-506), w którym w jednym ciągu ułożone są hasła osobowe, geograficzne i rzeczowe.

Prezentowana praca pomimo pewnych braków (wykorzystanie przygotowanych przed wielu laty rozdziałów, wybiórczość przeglądu sądownictwa) stanowi niewątpliwie znakomity punkt wyjścia dla wszystkich badaczy mających zamiar podjąć studia nad procedurą rzymsko-kanoniczną i sądownictwem kościelnym w Europie. Może być ona również przewodnikiem dla wszystkich osób tylko okazjonalnie stykających się z tym tematem. Część druga książki ułatwi ponadto podjęcie studiów prawnoporównawczych. Mimo to zgodzić się jednak wypada z Ch. Donahue Jr. i S. McDougall, którzy zakończyli swój wspólny rozdział słowami: „zostaje jeszcze wiele do zrobienia”.

Adam Kozak (Poznań)

ANTONIA DURRER, *Die Kreuzfahrerherrschaften des 12. und 13. Jahrhunderts zwischen Integration und Segregation. Zeitenössische und moderne Stimmen im Vergleich* (Mittelalter-Forschungen 51), Jan Thorbecke Verlag, Ostfildern 2016, ss. X + 408.

Światowe piśmiennictwo dotyczące wypraw krzyżowych do Ziemi Świętej i ich skutków jest nieprzebrane i przyrasta w zastraszającym tempie, wydaje się jednak, że autorka wymienionej monografii trafnie zwróciła uwagę na problematykę rzadziej w nauce poruszaną i w inspirujący sposób postarała się lukę tę uzupełnić. Nowatorskość zaproponowanego ujęcia polega, po pierwsze, na skupieniu uwagi nie na militarnych i politycznych aspektach krucjat, lecz na postrzeganiu władztw krzyżowców (Królestwa Jerozolimy, Księstwa Antiochii, Hrabstwa Trypolisu i Edessy) przez współczesnych kronikarzy i pielgrzymów – reprezentujących wszystkie zainteresowane ośrodki cywilizacyjne: chrześcijański (zarówno miejscowi, jak również przybysze z Zachodu), muzułmański i żydowski – jako władztw wieloetnicznych, wielokulturowych i wielowyznaniowych. Decyzją w pełni nowatorską i na pierwszy rzut oka dość ryzykowną jest – po drugie – próba porównania współczesnych wydarzeniom relacji kronikarskich i pielgrzymich z ewolucją nowoczesnych (XIX-XXI w.) poglądów i koncepcji dotyczących istoty i charakteru władztw krzyżowych. Pierwszej z tych dziedzin poświęconych zostały trzy rozdziały (II-IV), drugiej jeden (V); rozdział I ma charakter wstępny, rozdział VI (*Zeitgenössische und moderne Stimmen im Vergleich*) pełni funkcję podsumowania. Całości dopełnia obszerna bibliografia źródeł i literatury przedmiotu (s. 339-394) oraz ujęte w formie aneksu wykazy i indeksy.

Praca powstała jako dysertacja pod kierunkiem Rainera C. Schwingesa (obroniona w 2013 r.) na uniwersytecie w szwajcarskim Bernie, wyróżnia się wśród wielu innych walorów wykorzystaniem przez autorkę nie tylko wielojęzycznej literatury przedmiotu, lecz także znajomością języków arabskiego i hebrajskiego, co – biorąc pod uwagę stan dostępności wielu źródeł napisanych w tych językach, a także wspomnianą wielojęzyczność nowszej literatury przedmiotu – stanowi jej silną stronę. Trzeba także wspomnieć o rozległości heurystycznego podejścia, polegającej na w miarę szerokim uwzględnieniu, poza tradycyjnym piśmiennictwem mediewistycznym, także dorobku takich nauk i dziedzin, jak orientalistyka, archeologia, historia sztuki i religioznawstwo.

Pomijając w zasadzie Wstęp (s. 1-16), w którym A. Durrer bliżej przedstawiła przedmiot, konstrukcję, metodykę i sposób postępowania w pracy oraz bardzo syntetycznie (jako że został